

calà, e no-ns hi gosà esperar, e mudà-s a Galinera; e Nòs anam a Alcalà, car alí tenia son alberch, major que en altre logar, e no volem dir totes les coses que y foren feytes --- mas al VIIIè dia cobram Alcalà e Galinera, e setze castells que-ns havia emblats e tolt. E féu covinença ab Nòs que exís de nostra terra pe: tostemp» [vist que no se'n podia fiar; i, tanmateix:] «donam Popol a un seu nebot --- per composició de Nòs e d'él ---; e ans que esta cosa fos, vench lo rey de Castella a Alacant, e envià missatge a Alaçrach que exís a ell ---» (cap. 376).¹

Tornem nosaltres també dels «astra» —o del S. XIII— a la nostra comesa. Queda aclarit que la vila de què estudiem el nom era plaça forta dels rebels moriscos i es deia *Castell*; així, i prou: el castell per excel·lència. Sembla que no figura en el *Rept.*, i seria per això mateix, car més aviat crec que no deu ser un lloc, escrit *Castello* o *Casteyllon*, que figura com alqueria de la vall de Pego (ed. Bof., 330 i 390). Vall situada 20 k. més al Nord.

Però el tenim ben identificat poc després. En un doc. de 1275 figura *Castell* citat junt amb *Aialt* [V. l'art. que hem dedicat a aquest antic poble morisc, dependent de la present vila] (Mtz.Fdo., *Doc. Val. ACA* i, n.º 1840). En un de 1276 es tracta de l'«alcaide del castillo de *Castell*» (Mtz.Fdo., ib., II, n.º 12); no sé com se deia aqueix alcait, qui sap (no en tinc nota) si és el «Bernardus Colrat» que el mateix Mtz. Fdo. troba en un altre doc. referent a *Castell* identificat amb C. de Castells pel savi arxiver valencià (ib., II, n.º 309). 1332: «castro de *Castell*» (*A.C.A.*, reg. 222, f.º 108) [crec idèntic al doc. de Jaume I, publ. en trad. cast. en *El Arch.* IV, 319a16]. 1323, Salvà (*Callosa d'En Sarrià* i, 27) hi identifica el d'un altre de 1323 on també l'anomenen *Castell*.

La forma complexa és posterior i no es generalitza fins molt més tard. Ja en el *Liber Patrimonii* reial (S. XIV): si bé amb el 2n. membre en singular: «--- castrum et vallis de *Castell de Castells*»; però, segons la nota que me n'envià Giner i March, havent-ho llegit a l'*A.C.A.*, també la forma simple, continuant: «--- castrum de *Castell* ---», i s'hi parla del «Castell amb sa vila, raval, cases, alqueries i molins» (p. 112). En fi com avui, ja en un doc. de 1590, copiat a Benasc, sobre la «encomienda de *Castel de Castels* de l'Orde de Calatrava» (Agud, *Señorio de Concas*, 107). En fi, en el cens de 1611, consta amb el nom de *Castell de Castells*, amb 170 focs de moriscos, sota la senyoria d'aquesta *encomienda* (Reglà, *An. Un. Val.* 1963, p. 118).

Donats els antecedents històrics ja podem esperar que la població era morisca: en cap dels censos d'aquests dos segles no hi consten cristians vells: en el de 1563, 33 moriscos, més 29 a *Aialt* i 8 a l'agregat «*Villa*»; el 1572, 72 focs moriscos a tots junts; en el de 1602, sembla que en gran part s'han refugiat a *Aialt* (al mig del fragós barranc afluent), car aquí se n'hi registren 54; a *Castell de C.* només 46, i a «*Villa*»⁶⁰

12 (Lapeyre, *Géogr. Esp. Mor.*, pp. 43, 45 i 46).

Val la pena d'extractar el que en diu SSiv. (*Nom.*, 182-183). «*villa* de 1543 hab. --- situada al pie de la montaña de *Sorella* [sic], junto al nacimiento del río Xaló: existe en su proxim. el monte *Faro*, a cuya falda dan los naturales el nombre de *Billa* o *Bil-la*, lo que hizo sospechar a Ribelles que estuvo allí la ciudad ibérica de *Bilbili* [!],² son notables las cuevas llamadas de *Ayalt* --- el barranco de *Malafi* que se dice fue teatro de una de las últimas batallas que acabaron con la sublevación de los moriscos, después de su expulsión.

De los tiempos de la Conquista se conservan interesantes restos del castillo sobre el *Sorella*, y algunas de poblados desaparecidos; dicho castillo lo poseyó el célebre Alazrac, el cual se sometió al Infante D. Alfonso [el futur Anfós rei nostre, successor de Pere el Gran], por pacto hecho junto al *Poubet de Alcalá*, en 16-IV-1244; en sept. de 1289, obtuvo, por compra, Bernard de Sarrià, el castillo, villa y demás. En 1535 se desmembraron de la parr. de *Bolulla* los lugares de *Alcudia* y *Villa*, y el de *Castell de Castells*, que formaban una parroquia, juntamente con *Ayalt*. El Beato [aquell eixerit bord del Duque de Alcalá de Henares] en 1574, habla solamente de la parr. de *Alcudia de Castell de Castells* --- 35 casas con anejos, *Villa*, ocho casas, y *Ayalt*, con 30, todas de *cristianos nuevos*. Lz.Vargas, c. 1774, en dona bibliografia (I, 53).

Segons GGRV (726) a l'arx. parr. es conserva una crònica d'aquest poble; hi assenyala «los importantes barrancos *Ayalt* y *Billa*», i reproduïx el segell del poble, on «l'Alcaldia Constitucional» va adoptar obedientíssima las armas de Castilla y León. Cavanilles (Ij, 214) el descriu breument: «entre montes y peñas ásperas», però elogiant la porfidia dels llauradors, que, a força de treballs, i canalitzant aigües, han tornat a fer terra fèrtil, del reduït terme de llegua i mitja quadrada. Després de l'expulsió dels moriscos, quedaria desert, però lentament s'anà repoblat de gent de la nostra llengua i religió: només 41 veïns l'any 1699, però ja 200 quan ell el visità a fi del S. XVIII.

Potser no és ocios recordar com s'ha vacillat en la fixació del nom d'aquest poble en llengua val.: la llista de *Timó* (1934) proposava *Castells de Serrella*, en la de 1936, *Castell de Castells* corregit en *Castells de Sorella*; M. i Llopis (*País Val.*, 237), la GGRV i Cavanilles mantenen el nom complex *Castell de Castells*. El 1936 (i no sé si encara en l'esborrall de 1963) Sanchis Guarner s'inclinava per canviar-ho en «*Castells de Sorella*» (amb aquesta o del llibre del seu oncle), però tenint en compte el consell contrari dels que no gosàvem canviar-ho, ha mantingut *Castell de Castells* en el nomenclàtor p.p.l'I.E.C. el 1966, i mantenint *La Serrella* per al nom de la muntanya (p. 23).

Creo, en efecte, que aquest nom complex ve ja d'un ús popular, imitat de la sintaxi aràbitzant de la població autòctona. El conegut «superlatiu semític», típic d'aqueixes llengües des dels temps bíblics: el *Càntic dels Càntics* de Salomó; *Qámar al-aqmar* de l'àrab